

MTA DOKTORI ÉRTEKEZÉS BÍRÁLATA

Bírálatra kaptam Dr. Büki András Zoltán „Fehérjebontó folyamatok diffúz agysérülésben: kísérletes vizsgálatoktól a klinikai felhasználásig” című értekezését.

AZ ÉRTEKEZÉS FELÉPÍTÉSE, RÖVID TARTALMI ISMERTETÉSE:

A 140 oldal hosszú munka 1 oldal köszönetnyilvánítást, 5 oldalas tartalomjegyzéket, 2 oldalas rövidítésjegyzéket, 28 oldalas irodalomjegyzéket tartalmaz. Az értekezés végén a szerző 7 oldalon sorolja fel azokat a publikációkat, melyekben szerző, ill. társszerző. Külön tünteti fel az értekezés alapját jelentő 22 közleményt, ezekből 8-ban első szerző. A 22 cikk között egyetlen magyar nyelvű szerepel, a többi angol nyelvű publikáció.

A „Bevezetés” 2 oldal, amit 24 oldalas „Irodalmi áttekintés” követ. Az „Anyagok és módszerek” fejezet 20 oldalt tesz ki. Az eredmények ismertetése és megbeszélése összevonva történik, 40 oldal terjedelemben. A tartalmi részt 5 oldalas összefoglalás zárja, mely egyben a megfigyelések gyakorlati jelentőségére is kitér.

Az értekezés a szerző külföldi tanulmányútján szerzett, majd itthon alapított munkacsoportjának tagjai segítségével gyarapított munkásságát mutatja be, melynek során Kelet-Európában elsőként hozott/hoztak létre egy olyan klinikai-kutató központot, mely a koponyasérültek korszerű ellátásának hazai irányító bázisává vált. Az előző mondat alapján evidens, hogy az értekezés témaválasztása korszerű és rendkívül időszerű. A disszertáns erőfeszítései ellenére érvényes az a megállapítása, hogy ezen a területen nagyon sok a további tennivaló: hazánkban még mindig 50% feletti a koponyasérülések halálozási aránya, ami jelentősen elmarad a fejlett országok eredményeitől. Magyarországon évente mintegy 14000 koponyasérülést látnak el, ezek 9%-ában intraduralis („subduralis”) vérzés alakul ki. Ezeknek a betegeknek kb. 54%-a meghal (évente közel 700 haláleset). A túlélők közül csak minden negyedik illeszkedik vissza a konvencionális napi életbe!

Az értekezés a koponya trauma összetett kérdéskörén belül a diffúz agysérülés formákra, úm. diffúz vascularis ártalom, hypoxia okozta laesiók, agyduzzadás, axonális- és neuron (soma) károsodás összpontosít. A trauma során, ill. következtében dinamikus változások zajlanak (gyorsulás-lassulás), melyek elsődleges és másodlagos agykárosodáshoz vezetnek. Az értekezés elsődleges tárgya a diffúz axonális károsodás, a DAI (az angolszász betűszó a magyar szaknyelvben is meghonosodott).

Az **irodalmi áttekintés**ből (300 irodalmi hivatkozás) világos, hogy a DAI és az idegsejtek károsodása különböző lokalizációban eltérő sebességgel zajló és eltérő biokémiai pathomechanizmusú, sok szempontból az FM és EM képpel nehezen összhangba hozható módon következik be. (Calpain-indulálta proteolysis, necrosis, mechanoporáció, ER-stress, stb.).

A disszertáns **célkitűzéseit** 7 pontban foglalta össze. Ezek a DAI háttérében álló fehérjebontó folyamatok szerepének tanulmányozására, ill. a diffúz agysérüléshez társuló gerincvelői axonkárosodás háttérében álló energetikai viszonyok megértésére irányultak. Az alap kutatás jellegű célokhoz szervesen kapcsolódott 4 további cél. Ezek közül három a DAI kezelésében használható szerek kísérletes vizsgálatát jelentette. A disszertáns külön célként

jelölte meg, hogy a fehérjebontó folyamatok pathomechanikai jelentőségét a Pécssett létrehozott, „Súlyos Koponyasérült Adatbázis”-ra támaszkodva, klinikai beteganyagban tanulmányozza, ill. a súlyos agysérültek ellátásakor használható prognosztikai markereket keressen.

A vizsgálatok során használt **módszerek** ismertetése világos és érthető. Ezek között számos olyan eljárás szerepel, melyek fejlesztésében és nemzetközi közlésében a disszertáns jelentős szerepet vitt. A releváns hivatkozások alkalmat adtak arra, hogy a módszertani leírások a lényeges pontokra korlátozódjanak. Ez a megállapítás vonatkozik a neurotrauma állatkísérletes modelljeinek bemutatására csakúgy, mint a fény- és elektronmikroszkópos [EM] – több esetben párhuzamos vagy konszekutív – immunhisztokémiai (IHC) eljárások leírására. Az állatkísérletek során a Magyar Állatetikai Bizottság és a richmondi egyetemi etikai bizottság előírásait mindvégig követték, betartották. A morfológiai vizsgálatok értékelését az is biztonságossá tette, hogy a kísérletek során példamutató körültekintéssel ellenőrizték a kísérleti állatok élettani, laboratóriumi paramétereinek alakulását. Ismételt hangsúlyozandó, hogy a kísérletes neurotraumatológiai vizsgálatokhoz a kor színvonalának „Cadillac”-jeként értékelhető 2 alapberendezést megvásárolták. A technikai felszerelések a Virginia Commonwealth University technológiai intézetéből származnak. A készülékek egyike a súly-ejtéses modell, a másik a folyadékoszloppal történő ütés mechanizmusán alapszik.

Az irodalmi áttekintés kellően alátámasztja, hogy a diffúz axonális károsodás kezelésében a fehérjebontó folyamatok gátlása kedvező hatást eredményezhet. Ennek a hipotézisnek tesztelésére szelektív calpain gátlókat használtak. Miután a diffúz agysérülés hatásának kifejlődésében apoptoticus és necroticus folyamatok egyaránt szerephez jutnak, logikus volt, hogy az említett mechanizmusokat gátló „*pituitary adenylate cyclase activating polypeptide*” (PACAP) lehetséges terápiás hatásának tanulmányozása is szerepelt a célok között. Hasonlóképpen érthető, hogy PARP gátló hatású vegyülettel is folytattak kísérleteket.

A szövettani és IHC vizsgálatokhoz a mintákat a központi idegrendszer ún. "átáramoltatásos" (perfusio) rögzítését (fixálás) követően nyerték. Ezzel a post mortem műtermékek keletkezése minimálisra volt csökkenthető és a szövetminták ultrastruktúrális (EM) vizsgálatokra is alkalmassá váltak. Az IHC vizsgálatokban lehetőség volt arra, hogy kereskedelmi forgalomban nem kapható, de speciálisan a neurotraumatológia területére fejlesztett antitestekhez jussanak. *Ez a szerző nemzetközi kollaborációinak köszönhető, melyek csak úgy alakulhatnak ki, ha a szakterülettel foglalkozó, vezető kutatók, ill. cégek a kérelmező munkásságát relevánsnak és sikeresnek ítélik.* Az EM IHC eljárás alapvetően ún. „pre-embedding” technikán alapult, de a szerző és munkacsoportja a korábban ezen a területen alkalmazott eljárásokat módosította, amivel jobb detektálási érzékenységet értek el. Az egyes fény- és elektronmikroszkópos (FM, ill. EM) vizsgálatokhoz megfelelő kontrollokat használtak. A mikroszkópos feldolgozás során a „*state-of-the-art*” eljárásnak minősülő digitális képelemzést sikerrel használták.

A disszertáció külön kiemelendő értéke, hogy a morfológiai vizsgálatokkal párhuzamosan viselkedés-vizsgálatokról is beszámol. Példamutató gonddal elemzi a koponya trauma funkcionális következményeit olyan kísérleti körülmények között, melyek ismételtén újszerű experimentális modellt honosítanak meg egy klinikopathológiai kérdés komplex tanulmányozására. Így szerencsés – sajnos ritkán megvalósuló – lehetősége nyílik arra, hogy különlegesen érzékenyen hangolt képet adjon a szerkezet-működés egységben zajló – a sérülés következtében bekövetkező – folyamatok dinamizmusáról.

EREDMÉNYEK

A. A szerző szakterületén megvalósított, általános, elvi- és gyakorlati jelentőséggel bíró teljesítmény:

Bár szokványos scientometriai módszerekkel nem vizsgálható eredmény, de **rendkívül jelentős, hogy a szerzők Kelet-Közép-Európában elsőként alakítottak**¹ ki egy olyan korszerű laboratóriumot, melyben a kor legmagasabb színvonalán álló kísérletes neurotrauma vizsgálatok elvégezhetők.

Megteremtették annak lehetőségét, hogy a koponyasérültek **klinikai ellátásában** támaszkodni lehessen az agyszövet parciális O₂ nyomásának („szöveti oxigenizáció”), hőmérsékletének, keringésének monitorizálására, ill. a csík-elektrodos EEG vizsgálatokra.

Más szakterületek által csak irigyelhető **klinikai adatbázist** hoztak létre abból a célból, hogy az általuk ellátott fejsérültek kórlefolyását, prognózisát, a károsodás végkimenetelét prospektív módon követni tudják.

B. Az állatkísérletekben tett megfigyelések.

1. Elsőként igazolták, hogy DAI kapcsán jelentőséggel bír és detektálható a calpain-mediálta spectrin proteolysis. FM és EM módszerekkel igazolták, hogy a Ca²⁺-indukálta fehérjebontás időben elhúzódó, progrediáló jelenség.

2. A morfológiai megfigyelésekre alapozva a DAI pathomechanizmusában szerephez jutó proteolysis folyamatát és az ehhez társuló szerkezeti elváltozások kialakulását időben és térben elkülöníthető, 5 lépésre osztották. Az egyes strukturális eltérések térbeli elkülönülésére (kompartimentalizáció) és időben elhúzódó kialakulására magyarázattal szolgáló új elméletet állítottak fel

3. Módszertani újítást dolgoztak ki a fluorescens kettős-jelölési eljárásokkal kapott eredmények EM szinten történő megjelenítésére. A „*tyramide signal amplification*” módszert leíró közleményben a disszertáns első szerző.

4. IHC eljárással igazolták, hogy a spectrin lebontást előidéző Ca²⁺ beáramlás és a mitochondriális károsodás összefüggésben vannak egymással. Kettős IHC jelöléssel bizonyították, hogy az axonkárosodás kialakulásáért apoptoticus és necroticus jelátvivő rendszerekben keresztül megvalósuló folyamatok felelősek.

5. IHC-kolokalizációs módszerekkel sikerült bizonyítani, hogy a calpain-közvetítette fehérjebontás és az axoplasmaticus transport zavarát jelző APP felhalmozódás térben azonos axonsegmentekben zajlik; ugyanígy a neurofilamentumok tömörülése is megfigyelhető.

6. Elsőként mutatták meg, hogy a DAI kialakulásakor a mitochondriumok károsodása cytochrome-c felszabadulással jár.

7. Quantitatív módszerrel bizonyították, hogy a *noxa* súlyossága (az ezt előidéző mechanikai energia nagysága), ill. a károsító hatás után eltelt idő hossza egyenes arányban áll

---

¹Az állítások a szerzőre, ill. az általa vezetett munkacsoportra értendők, ezért használom a többes szám 3. személy igei alakot).

a károsodást jelző szerkezeti eltérések területegységre vonatkoztatott mértékével („száma-val”).

8. Fontos klinikai és terápiás konzekvenciával járó megfigyelésük, hogy súlyos, acut klinikai tünetek hiányában is kialakulhat DAI, ill. a koponyasérült állatok gerincvelejének teljes hosszában megjelenik DAI. Ennek további vizsgálata jelentős eredményekkel kecsegtet a Törvényszéki Orvostan (L. „*Shaken baby syndrome*”) területén, ill. az ún. „*Centralis gerincve-lő syndroma*” pathomechanizmusának tisztázásában, majd kezelésében.

C. A pécsi „Súlyos Koponyasérült Adatbázis” elemzése.

Önmagában az adatbázis megteremtése előremutató és nagy jelentőséggel bíró ered-mény. Az adatok elemzése kezdeti fázisban van, de látszik arra esély, hogy a liquor cerebrospinalisban megjelenő spectrin és spectrin degradációs termékek mennyiségi elem-zése klinikailag használható jelző anyagokra hívja fel a figyelmet. Közvetlen, hazai, gyakorla-ti jelentőséggel bír annak megállapítása, hogy a koponyasérültek állapotának megítéléséhez rutin-szerűvé kell tenni a digitális képanalízist. El kell(ene) terjeszteni a szerző és munkacso-portja által kifejlesztett – a Marshall-féle beosztás és a Rotterdam score értékeit figyelembe vevő – modell alkalmazását.

D. A DAI kialakulását befolyásoló, a kimenetelt kedvezően befolyásoló kezelési próbálkozá-sok.

1. Calpain gátlóval megakadályozható az axolemmalis permeabilitási zavar generalizációja, ill. csökkenthető a DAI okozta morfológiai elváltozások gyakorisága.

2. Sikerül igazolni (a szerző szerint csak részben), hogy a trauma okozta axonkárosodással szemben a PACAP (*pituitary adenylate cyclase activating polypeptide*) alkalmazásának védő (protektív) hatása lehet. Meghatározták a szer dózis/hatás-görbét, az axonkárosodásra vonatkozó „terápiás ablakot”, valamint a hatásos adagolási módot.

3. A „PARP” (*Poly-ADP-ribose polymerase*) aktivitását gátló L-2286 anyag csökkentette az axonkárosodás mértékét a pyramis pályában és a lemniscus medialisban. Sikerült a dó-zis/hatás-görbe meghatározása erre a szerre vonatkozóan is. Igazolták, hogy a PARP-gátló alkalmazása a sérülést követően jelentkező psyches zavart (szorongás), valamint a motoros aktivitást kedvezően befolyásolta.

KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK

1. Az értekezés formájával és írásával kapcsolatos észrevételek:

A munka megfelel az ilyen típusú disszertációk formai követelményeinek, bár szokatlan, hogy az „Eredmények” és „Megbeszélés” (az eredmények diszkussziója) integrálva készült. A formabontó megoldás követi a célkitűzésekben felsorolt pontokat, ennél fogva esetenként a gondolatmenet kibontását könnyíti. A szerkesztéssel kapcsolatban általános megjegyzésem, hogy a szövegben – az áttekinthetőséget alapvetően segítő – „bekezdés” használata teljesen véletlenszerű, nagyon sokszor hiányzik.

Ennél nagyobb fajsúlyú formai hiba, hogy az ábrák csaknem mindegyike a kívánatosnál lényegesen kisebb, ami értékelésüket nagyon bizonytalanná teszi. A szöveges részben sze-replő – elsősorban EM elváltozásokat (neurofilamentum tömörülés, axon-szakadás,

microtubulusok számának csökkenése, a myelinhüvely fellazulása, periaxolemmalis terek képződése [61. o.] – ezeken a „miniatűr” képeken egyszerűen nem lehet bemutatni! A kettős jelölő anyaggal készült IHC képeken – ismét részben a képek nagysága, de a végleges formátum megválasztása miatt is – a részleteket nem lehet elemezni (a 13. A ábra fekete, a beeső fény változtatásával talán sejthető homályos kék szín megjelenése).

A jelölések (nyíl-, nyílhegy) alig láthatók, néhol hiányoznak. Az ábrákon és grafikonokon szereplő szöveges részek sokszor alig, néha egyáltalán nem olvashatók. A 3. ábra minősége elfogadhatatlan. Az elektronmikroszkópos képekről (ill. a kép szövegből) hiányzik a nagyítás, ami ebben az esetben sokkal inkább zavaró, mint a fénymikroszkópos, IHC ábrák kapcsán – ezek nagyítását ugyancsak fel kellett volna tüntetni!

Az értekezés olvasásakor csak elvétve fordul elő gépelési hiba (betű elütés). Ez a számítógépes szövegszerkesztés korában nem meglepő, sőt elvárható. Az viszont furcsa, hogy a helyesírást ellenőrző program igénybevétele ellenére az írásjelek használatakor konzekvens hibákat találtam. Pl. Az „illetve” és a „valamint” kötőszavak előtt kötelező a vessző, ami minden esetben hiányzik. Nem világos, hogy a calvaria varratai által kijelölt tájékozási pontok (lambda, bregma) miért nagybetűvel szerepelnek. Magyar szövegben az elektronmikroszkópia egybe írva helyes. Szerencsés lett volna az angolból átírt „kompakció” helyett az ugyanígy kifejező „tömörítés/tömörülés” használata.

Merőben szokatlan, hogy a számozott felsorolásokban a számot pont, majd vessző követi (1., -; 2., stb.). Mi indokolta ezt az írásjelhalmozást?

Az NO (a különböző sejtek-, szövetek károsodásakor felszabaduló anyag) kémiai neve nem nitrogén oxid, hanem nitrogén monoxid (33. o.).

A „paraformaldehyde” kristályos precipitátum, amiből száraz hó hatására metanol- (sav jelenlétében) mentes formalin gáz szabadul fel. Ebből lehet vizes oldatot készíteni – a 4%-os paraformaldehyde megjelölés félrevezető (42. o.). A paraformaldehyde mennyiségét tömeg mértékegységben (g) szokás megadni.

A 3. táblázatban többször szereplő „cytochrome” nyilván gépelési hiba, csakúgy, mint a „FM,/EM” megjelölésben szereplő vessző. Valószínűsítem, hogy a 48. oldalon szereplő 1:18,000 hígítás, ill. az 53. oldalon található 160,000 mm² is ebbe a kategóriába tartozik. (NB. A számérték és a mértékegység között leütés helyet kell hagyni! 300 µm, nem 300µm). A 25x nagyítás pontatlan megjelölés, amiből nem derül ki, hogy ez optikai- vagy digitális nagyítás, esetleg ezek együttese. A morphometriai mérések könnyebb technikai megértését jól szolgálta volna egy demonstratív (esetleg sematikus) ábra.

A szerző helytelenül használja az „immunophilin” nevet. A molekuláris biológia *immunophilin* néven említi azokat az endogen, cytosolban található enzimeket, melyek a kémiai szerkezetben *cis-trans* pozíció-konverziót katalizálnak (*isomerázok*). Tehát bármely gyógyszert vagy hatóanyagot, ami az izomeráz-aktivitást befolyásolja (Cyclosporin-A, tacrolimus) *immunophilin-modulátorként* kell szerepeltetni. NB. Az eredeti kifejezésben 1 db l betű szerepel!

TARTALMI KÉRDÉSEK:

Irodalmi áttekintés

A 300 referencia tanúsítja, hogy az értekezés széleskörű irodalmi adatbázisra támaszkodik. Hiányolható viszont, hogy a sejthalál formák bemutatása csak a necrosis vs. apoptosissal kapcsolatos kérdésre korlátozódik! Az erre vonatkozó irodalmi adatokat ki kell egészíteni az elmúlt években megjelent – sokszor „Review” jellegű – közlemények adataival, melyek már behatóan tárgyalják a *necroptosis*, *anoikis*, *autophagia*, stb. összefüggéseit annak függvényében, amit a ma használt morfológiai módszerekkel ezekről a folyamatokról detektálni tudunk. A sejt-károsodás- és sejthalál így tágított képe megoldást kínál arra a felvetésre, amit a szerző – nagyon bölcsen – a necrosis-apoptosis „végpontok” között húzható elméleti tengelyen feltűnhető átmeneti formákként említ.

Mi a véleménye a szerzőnek arról, hogy a proteolyticus folyamatok szabályozásában van/lehet-e szerepe az ún. „necroptosis” típusú folyamatoknak? (*Cell* 135: 1311-1323; 2008. *Nature Rev Mol Cell Biol* doi: 10.1038/nrm2970).

Technikai részletek:

1. **Mi indokolta a heparin elhagyását** a perfúziós rögzítő folyadékból? Az irodalomban leginkább elterjedt fixálók (Karnovsky módosított eljárása CNS perfúziós rögzítésére) előtti mosó-keverékek tartalmazzák a véralvadást gátlót, így megakadályozzák a microcirculatio vérrögök okozta elzáródását!
2. A statisztikai leírása igen szűkszavú. Nem derül ki például, hogy a különböző kísérletek során a nem-folyamatos numerikus értékek megjelölésekor **mi szolgált a statisztikai próbában később alkalmazott számérték egységül?** Konkrét példával: az érintett axonok száma vagy focalis axonális elváltozás(ok) jelentik az egységet („unit”) a különböző ANOVA próbákban?

Kérdések az eredményekkel és azok értelmezésével kapcsolatban:

1. Ismertek arra vonatkozó adatok, hogy az alkalmazott szerek intra-cerebroventricularis, bolus injektálása után ezek a molekulák **milyen kinetika szerint oszlanak el** az agyszövetben, ill. annak egyes részeiben?
2. **Mivel magyarázható**, hogy a DAI kialakulásának sebessége (időbeli elhúzódnása) „**species-függő**”? Úgy tűnik, hogy ugyanazon fajon belül is sajátos a károsodott axonok számának időbeli változása: 15 és 30 perc között nincs jelentős változás, utána következik egy ugrás-szerű növekedés, majd 60-120 perc között ismét minimális az emelkedés (L. 6. ábra; 59. o.). **Lehet ennek a jelenségnek terápiás következménye** – feltéve, hogy hasonló a helyzet emberben is?
3. Ismert adat arra vonatkozóan, hogy a **retrográd axonális transport zavara** szerephez jut-e a soma és soma-közeli struktúrák adaptív/regresszív elváltozásaiban?
4. Milyen lehetőséget lát a szerző arra, hogy a magyar neurotraumatológiai betegellátásban elfogadják és átvegyék a munkacsoportja által megteremtett adatbázis-tükrözte szemléletet? Más szóval: „**Quo vadis**” magyar neurotraumatológia?

ÖSSZEFOGLALVA:

Dr. Büki András MTA Doktori fokozat elnyerése céljából benyújtott értekezése megfelel az MTA Doktori Szabályzatában megfogalmazott követelményeknek. A munka jelentős, nemzetközileg is elismert szakmai tevékenységen alapszik, számos új megfigyelést tartalmaz. Ezek az alapkutatás- és a klinikai kutatás területét egyaránt érintik. Bírálóként meggyőződésem arról, hogy a jelölt a PhD fokozatának elnyerése óta kiemelkedően fontos eredeti tudományos megfigyeléseket tett, amivel hozzájárult az idegtudományok továbbfejlődéséhez. Külön érdeme, hogy a hazai neurotraumatológia kísérletes vizsgálatának területén úttörő szerepet játszott/játszik; nemzetközileg elismert kutatócsoportot szervezett és példát teremtett arra, miként fejleszthető a magyar klinikai neurotraumatológia.

Mindezek alapján javaslom az értekezés nyilvános vitára bocsájtását, az értekezés elfogadását, ill. Dr. Büki Andrásnak az MTA Doktora cím odaítélését!

Debrecen, 2012. február 01.

Dr. Molnár Péter
Egyetemi tanár, az MTA Doktora
med/Habil Prof. Pathologia és
Neuropathologia
DE-OEC, Pathologiai Intézet
Nagyerdei krt. 98.
4032